

Bu proje Avrupa Birliđi
tarafından finanse edilmektedir

KADINLARIN ADALETE VE İNSAN HAKLARI MEKANİZMALARINA ERİŞİMİ

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ
İÇİN GÜÇLÜ SİVİL ALAN

Bu rapor, Birleşmiş Milletler Kadın Birimi'nin (UN Women) desteklediği "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği için Güçlü Sivil Alan" ortak programının bir parçası olan ve Uçan Süpürge Vakfı'nın yürüttüğü "Kadın Adalet ve İnsan Hakları Mekanizmalarına Erişimi" başlıklı projesinin fonları kullanılarak hazırlanmıştır. Burada ifade edilen görüşler hiçbir şekilde taraflardan herhangi birinin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

Belgenin tamamının ya da belirli kısımlarının çoğaltılması/çevirisi ile ilgili diğer her türlü talep için Uçan Süpürge Vakfı ile irtibata geçilmelidir. (info@ucansupurge.org.tr)

Bu belge ile ilgili diğer yazışmalar için Uçan Süpürge Vakfı
Nene Hatun Cd. Şairler Sk. No:7/4 GOP,
Çankaya/ANKARA +90 (312) 426 9712
E-mail: info@ucansupurge.org.tr ile irtibata geçilmelidir.

Kapak tasarımı ve sayfa düzeni: Uçan Süpürge Vakfı, Türkiye.

© Uçan Süpürge Vakfı, Ekim 2023. Tüm hakları saklıdır. Lisans sahibi belirli koşullar altında Uçan Süpürge Vakfı'dır.

HAZIRLAYAN: DAMLA ALVER

KATKI SUNANLAR: NİSA GÖÇMENOĞLU

KADINLARIN ADALETE ERİŞİMİ

Kadınların toplumdaki adaletsiz yapılanma nedeniyle ikinci cins olarak görölmelerine karşı çıkmak amacıyla yürüttükleri uzun mücadele boyunca hukuk da, özellikle kadınların haklarının tanınmasında, bu mücadelenin yürütüldüğü alanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde kağıt üzerinde kadınların toplumsal cinsiyetten kaynaklanan adaletsizliklere karşı çıkmak için tanınmış hakları olduğu söylenebilir. Ancak bu hakların bir anlam ifade edebilmesi için de kadınların adalete erişebiliyor olmaları gerekmektedir. Bu noktada, adalete erişim, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin giderilmesi açısından karşımıza önemli bir konu olarak çıkmaktadır. Seda Kalem Berk adalete erişimle ilgili iki meselenin önemli olarak kabul edilebileceğini söylemektedir: ilki adalete erişimin ne olduğunun belirlenmesi, ikincisi bu tanım üzerinden yapılacak araştırmalarla bir siyasanın belirlenmesi.[1] Adalete erişimin ne olduğuyla ilgili olarak, öncelikle, mevcut hukukla doğrudan ilgisi olmasına karşın, yalnızca yargılamaya erişim olarak görölmesinden daha fazlasını kapsadığı belirtilmelidir. Bunun tersi bir yaklaşım, konumuz bakımından, özellikle kadınların adalete erişimlerinin çok boyutlu gerekliliklerinin sınırlandırılması sonucunu doğuracaktır. Bu dar anlamıyla adalete erişimle daha çok, ihtiyaç duyanlara adli yardım sağlanması kastedilmektedir. Geniş anlamda adalete erişim, hakkaniyetin ve adaletin gerekliliklerinin yerine getirilmesini kapsamaktadır. Bu bağlamda adalete erişim, kişinin hukuki mercilere başvurma olasılığıyla başlamakta, yargılamanın adil bir şekilde sürdürölmesi ve adil bir karar verilmesini de içermektedir. [2] Bunun yanında adalete erişimi mümkün kılacak tek kurumun mahkemeler olarak görölmesi de empirik olgularla örtüşmemektedir. Devletin yargılama sisteminin dışındaki kurumlar da adalete erişimi sağlayabilmektedir. Mahkemelere erişim ve mahkemelerdeki sürecin nasıl işlediğinin veya işlemesi gerektiğinin yanında adaletsizlikle uğraşan diğer mekanizmaların da adalete erişim kapsamında sayıldığı görölmemektedir.

Bunun yanında adalete erişim, yalnız bir uyuşmazlık çözümü veya hakların korunması olarak değil, insan haklarına uygun bir şekilde bir onarma imkanı sağlamakla ilgili olarak da genişletebilir. [3] Bu nedenle adalete erişim, yalnızca mahkemeler ve yargılamayla ilgili ele alınmayacak, hukuki mevzuat, kurumlar ve uygulamalar adalete erişim bakımından incelenecektir. Özlem Altıparmak da adalete erişimi kısaca şu şekilde tanımlamıştır: "Adalete erişimin uluslararası alanda kabul edilen tek bir tanımı olmasa da, herkesin eşit biçimde hukuk sistemine erişebilmesi ve mevcut hukuki sistemin hem bireysel hem de toplumsal açıdan adil sonuçlar doğurması olarak tanımlanabilir." [4] Bedner ve Vel ise, adalete erişimi, bir adaletsizliğe maruz kalmış olan fakir ve dezavantajlı grupların resmi veya resmi olmayan kurumlarca yaşadıkları sorunların dinlenilmesi ve bu sorunlarla ilgili olarak uygun bir muamele görerek hukuk kuralları, dini hukuk veya geleneksel hukuk aracılığıyla ve hukukun üstünlüğü ilkesine uygun olarak adaletsizliğin giderilmesinin sağlanması* olarak tanımlamaktadır. Vatandaş yerine fakir ve dezavantajlı gruplardan bahsetmelerinin sebebini, bu ifadenin vatandaştan daha fazla insanı kapsıyor olduğunu düşünmeleridir. Dezavantajlı gruplardan bahsederken vurgulamak istedikleri nokta ise, adalete erişimin yalnızca ekonomik bir mesele olmadığıdır. [5] Adalete erişim, insan haklarının gereği olarak, insan haklarının korunması için getirilen taleplerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir hukuk devletinde, insan haklarının korunması için, etkili bir yargı sisteminin gerekliliği kabul edildiğinde, adalete erişimin, insan haklarının korunmasıyla ilgisinde ve bağımlı bir hak olarak anlaşılması mümkündür. [6] TESEV'in 2015 tarihli Adalete Erişim için Yerelden Öneriler Raporunda şöyle denilmektedir:

Bu bağlamda, adalete erişim salt adli mekanizmaların nasıl çalıştığıyla ilgili bir mesele olmaktan öte aynı zamanda bir sosyal devlet ilkesidir. Bireylerin kamu kaynaklarına ve hizmetlere erişiminde var olan tüm yapısal toplumsal, kültürel, siyasi, ekonomik ve hukuki engellerin ortadan kaldırılması konusunda devletin politika geliştirmesini ve bunları uygulamasını gerektirir. Aynı zamanda, bireylerin haklarını öğrenme, talep etme ve uygulamaları konusunda kapasitelerini artırmayı hedefleyen bir "hukuki güçlendirme" politikasıdır ve tam da bu nedenle özünde tabandan gelen bir adalet arayışına işaret eder. Özellikle son yıllarda yapılan tartışmalar tam da bu arayışı merkeze alarak, adalete erişimin çoğunlukla süreç adaletine ilişkin iyileştirmeler üzerinden düşünülmesinin konunun daha kapsamlı bir sosyal adalet sorunu olarak algılanmasını engellediğine odaklanır. Bir diğer deyişle, erişim ayağı üzerine politika geliştirmeye çalışırken, adaletin ne demek olduğu ve nasıl anlaşıldığı çoğu zaman unutulmaktadır. [7]

Adaletle erişimde de, toplumdaki diğer yapılar ve kurumlarda olduğu gibi, kadınların daha dezavantajlı bir konumda olmaları, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri nedeniyle söz konusu olabilmektedir. Bu açıdan, toplumsal cinsiyet normlarından kaynaklanan eşitsizlikler, adaletle erişimi engelleyen önemli bir sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumun işleyişinde yerleşik olan toplumsal cinsiyet normları ve bunlardan kaynaklanan eşitsizlikler, adaletle erişimin yasal mevzuatla güvence altına alınmış olmasının, tek başına, adaletle erişim açısından yeterli olmamasıyla sonuçlanabilmektedir. Bu nedenle de adaletle erişimde toplumsal cinsiyetten kaynaklanan engellerin de hesaba katılması gerekir. Buna örnek olarak, aile içi şiddete maruz kalan kadınların, toplumdaki önyargılar ve geleneksel kabuller sebebiyle hem hukuka başvurmaktan çekinmeleri hem de hukuka başvurmaları durumunda görevlilerin de aynı değer yargılarına sahip olmalarının etkili sonuç alınmasının önünde engel oluşturması gösterilebilir.[8]

Vel ve Bedner adaletle erişim sorunlarının geleneksel olarak tek tek kişilerin sorunlarıyla ilgilendiğini ancak adaletle erişimle ilgili yaşanan sorunların çok sayıda gruplar tarafından deneyimlendiklerini söylemektedirler.[9] Ataerkil sistemde dezavantajlı bir grup olarak kabul edilebilecek olan kadınların adaletle erişimiyle ilgili belirtilmesi gereken bir nokta, toplumsal cinsiyet normlarının hakim olduğu bir yerde, hukuk normlarının ve kurumlarının da bundan bağımsız olmasının zorluğunun farkına varılması gerektiği ve eşit bir şekilde tanınan hakların adaletle erişimi sağlamaya yetmeyebileceğidir. Martha Nussbaum, devletin vatandaşlarına kağıt üzerinde bir hakkı tanıyor olmasının, o ülkedeki tüm vatandaşların bu haklardan eşit bir şekilde yararlanması anlamına gelmeyeceğini belirtmektedir. O hakkın kullanılmasının önündeki engellerin tespit edilerek önlenmesi için ek tedbirlere gereksinim vardır. Ataerkil bir düzende, kadınlar, bu konuda dezavatajlı bir konumdadırlar ve bu nedenle kadınların hukukun tanıdığı haklardan faydalanabilmeleri için birtakım ek tedbirler de gündeme getirilmelidir.[10] Bu bakımdan adaletle erişimin mümkün olması için toplumdaki yapısal eşitsizliklerin de göz önünde bulundurulması ve dezavantajlı grupların adaletle erişimde yaşamaları muhtemel engellerin de hesaba katılması gereklidir.

Bu türden bir yaklaşım, kişilerin haklarını bilmesini, yargı kurumlarına erişimlerini ve yargı kararlarının adil bir şekilde verilmesini içermesinin yanında, toplumun ataerkil yapısı sebebiyle mevcut olan yapısal adaletsizliklerin meydana getirdiği engellerin de göz önünde tutulmasını gerektirir. Böylece adalete erişime, sadece adalet kurumlarına erişimle sınırlı bir şekilde değil, kadınların kuralların oluşturulmasında da söz sahibi olması ve hukukun toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini önleyecek şekilde oluşturulması gerekliliği de vurgulanarak yaklaşılmalıdır.[11] Kalem Berk ise, adalete erişim ve sosyal devlet arasındaki ilişkinin yalnızca hukuk normlarının veya kurumların, hakların gereklerinin yerine getirilmesinde yetersiz oluşlarıyla değil, aynı zamanda her türden toplumsal kaynaklara erişimde eşitsizliğe neden olan yapısal engellerin ortadan kaldırılmalarıyla ilgili olabileceğini söylemektedir.[12]

Kadınların adalete erişiminde karşımıza çıkan bu yapısal adaletsizlikler, eşitlik ilkesiyle de ilgilidir. AİHS'in 14. maddesinde yer alan, haklardan yararlanmak bakımından ayrımcılık yasağına dair düzenleme, prosedürel adaletin temel koşulunu oluşturmaktadır. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi, maddi eşitliğin gözetilmesi de bu konuda önem kazanmaktadır. Ayrıca eşitliğin dönüştürücü boyutunun da hesaba katılması ve yapısal değişikliklerin amaçlanması yapısal adaletsizlikleri gidermenin önemli bir yoludur. Bunun için de toplumsal cinsiyetten kaynaklanan yapısal adaletsizliklerin farkına varmak ve kadınların adalete erişiminde bu adaletsizliklerden kaynaklanan engeller için ek tedbirler almak gerekir. Bu tür engeller hem kişilerin hukuki yollara başvurmalarında hem de hukuk uygulayıcılarının tutumlarında ortaya çıkabilmektedir. Toplumsal cinsiyet normları, kişilerin olanaklarını gerçekleştirmelerinin önünde engel oluşturmakta, adalete erişimde karşılaşılan engeller de bunun sonucu ve de bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ise, en nihayetinde, insan haklarının ihlaliyle sonuçlanabilmektedir.[13]

Hukukta adalete erişimin nasıl düzenlendiğine bakılacak olursa, adil yargılanma hakkı, adalete erişimle doğrudan ilgili olan bir hak olarak karşımıza çıkar.

Uygur ve Özdemir, adalete erişim kavramının, görece yeni bir kavram olarak karşımıza çıktığını belirtmektedir. Türkiye’de ise, özellikle 2000’li yıllardan sonra karşımıza çıkmaktadır. Bundan önce ise, belgelerde adil yargılanma hakkı ve etkili başvuru ifadelerinin geçtiği görülmektedir.[14] Amerika’da ise, adalete erişim kavramına 1970’li yıllardan itibaren rastlandığı görülmektedir. Klasik haliyle, adalete erişim, hukuki yardım aracılığıyla mahkemelere erişimle ilgilidir.[15]

Uluslararası düzenlemelerde, ilk olarak Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesinin 8. ve 10. maddelerinden bahsedilebilir. Burada herkesin uyuşmazlıkların, eşitlik ilkesine uygun olarak, bağımsız ve tarafsız mahkemeler tarafından adil ve açık bir şekilde görülmesi hak olarak tanınmıştır. AİHS’in 6. maddesi de adil yargılanma hakkını düzenlemektedir. Maddede adil yargılanma hakkı şu şekilde düzenlenmiştir:

Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir. Karar alenî olarak verilir. Ancak, demokratik bir toplum içinde ahlak, kamu düzeni veya ulusal güvenlik yararına, küçüklerin çıkarları veya bir davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde veyahut, aleniyetin adil yargılamaya zarar verebileceği kimi özel durumlarda ve mahkemece bunun kaçınılmaz olarak değerlendirildiği ölçüde, duruşma salonu tüm dava süresince veya kısmen basına ve dinleyicilere kapatılabilir.

2. Bir suç ile itham edilen herkes, suçluluğu yasal olarak sabit oluncaya kadar masum sayılır.

3. Bir suç ile itham edilen herkes aşağıdaki asgari haklara sahiptir: a) Kendisine karşı yöneltilen suçlamanın niteliği ve sebebinden en kısa sürede, anladığı bir dilde ve ayrıntılı olarak haberdar edilmek; b) Savunmasını hazırlamak için gerekli zaman ve kolaylıklara sahip olmak; c) Kendisini bizzat savunmak veya seçeceği bir müdafinin yardımından yararlanmak; eğer avukat tutmak için gerekli maddî olanaklardan yoksun ise ve adaletin yerine gelmesi için gerekli görüldüğünde, resen atanacak bir avukatın yardımından ücretsiz olarak yararlanabilmek; d) İddia tanıklarını sorguya çekmek veya çektirmek, savunma tanıklarının da iddia tanıklarıyla aynı koşullar altında davet edilmelerinin ve dinlenmelerinin sağlanmasını istemek; e) Mahkemede kullanılan dili anlamadığı veya konuşamadığı takdirde bir tercümanın yardımından ücretsiz olarak yararlanmak.

Sözleşmenin adil yargılanma hakkını medeni bir hak ve yükümlülüğünden doğan uyumsuzluklar ve ceza yargılamalarıyla sınırlanması, özellikle idari uyumsuzlukların bu madde kapsamında korunmaması sonucunu doğursa da, AİHM'in zaman içinde maddenin kapsamını daha genişletici şekilde yorumladığı kararlar verdiği görülmektedir.[16] Ancak maddenin geniş yorumlanması gerektiği kabul edilmiş ve maddede sayılmamış olsa da, adil yargılanma hakkının zorunlu unsurları olarak kabul edilebilecek eksiklikler de adil yargılanma hakkının ihlali olarak değerlendirilmiştir.[17] Aynı şekilde eşitlik ilkesinde de, toplumsal cinsiyet bağlamında genişletici yoruma gidildiği görülmektedir. Buna örnek olarak Mahkemenin Opuz davasındaki kararı gösterilebilir.[18] 13. maddede ise, etkili başvuru hakkı düzenlenmiştir. Adalete erişim, bu iki maddeyle birlikte düşünülmektedir. Siyasi ve Medeni Haklar Uluslararası Sözleşmesi de, 14. maddede adil yargılanma hakkına yer vermiştir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında adalete erişime yer verilmesi CEDAW'da (Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi) karşımıza çıkmaktadır. Sözleşmede öncelikle kadınlar ve erkekler arasındaki eşitliği sağlamanın amaçlandığı, kadınlara karşı ayrımcılığın hak eşitliği ve insan şeref ve haysiyetine saygı ilkelerini ihlal ettiğini ve kadınların erkeklerle eşit olarak kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi hayata katılmalarını engellediği belirtilmiştir. Kadınların adalete erişimini engelleyen hususların başında, ataerkil yapı sebebiyle kadınların haklarını erkeklerle eşit olarak kullanamamaları ve kadınların yalnızca yargılama aşamasında değil, hayatın her alanında karşılaştıkları eşitsizlikler olduğu kabul edildiğinde, sözleşmenin kadınlara karşı ayrımcılıkla mücadele için yasal düzenlemeler de dahil olmak üzere her türlü önlemlerin alınması konusunda devletleri yükümlü kılması önemlidir. Sözleşmenin 2. maddesi, kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılması için yasal düzenlemelerin yanında, devletlerin taahhütlerinden bazılarını, kadınların haklarının, hukuki kurumlarca eşit ve etkili bir şekilde korunmasının sağlanması, kadınlara karşı ayrımcı uygulamalardan kaçınılması ve kamu görevlileri ile kuruluşlarının da buna uygun hareket etmesi ve diğer kişi, kuruluş veya teşebbüslerin de ayrımcılık yapmaması için gerekli önlemlerin alınması olarak belirtir. Sözleşmenin 15. maddesi de adalete erişimle ilgili bir düzenleme içermektedir.[19]

CEDAW'ın adalete erişimle ilgili önemli bir belgesi, Sözleşmenin 17. maddesinde belirtilen ve uzmanlardan oluşan Komite tarafından hazırlanan 33 sayılı Kadınların Adalete Erişimlerine İlişkin Tavsiye Kararıdır. Kararda, kadınların adalete erişimiyle ilgili şöyle denmektedir:

Kadınlar için adalete erişim hakkı, Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi altında korunan tüm hakların hayata geçirilmesi bakımından hayati önem taşımaktadır. Kadınların adalete erişimleri, hukukun üstünlüğünün ve iyi yönetişimin, yargı sisteminin bağımsızlığı, tarafsızlığı bütünlüğü ve güvenilirliğinin, cezasız kalmaya ve yolsuzluğa karşı ortaya konulan mücadelenin, yargı sistemine ve diğer yasa uygulama mekanizmalarına kadınların eşit katılımının temel bir elementidir. Adalete erişim, adalet sistemlerinin sorgulanabilirliği, mevcudiyeti, erişilebilirliği, kalitesi ve güvenilirliğini ve mağdurlar için kanun yollarını içinde barındırır.[20]

CEDAW 33 sayılı tavsiye kararı, erişilebilirliği de ayrıca düzenlemiştir. Buna göre: "Erişilebilirlik, gerek resmi ve gerekse yarı-yargısal adli sistemler dâhil tüm yargı sistemlerinin güvenli, düşük maliyetli, kadınlara fiziksel olarak erişilebilir olmasını; ayrımcılığın kesişen ve birleşen türleriyle yüz yüze gelen kadınlar da dâhil olmak üzere tüm kadınların ihtiyaçlarına uygun ve bu ihtiyaçlara uyarlanabilir olmasını gerektirir." [21] Kararda erişilebilirlik ilkesinin gereğinin yerine getirilebilmesi için, devletlere adli yardımın sağlanmasıyla adalete erişimdeki ekonomik engellerin kaldırılması, gerektiğinde tercüman sağlanması ve okuma yazma bilmeyen kadınlar için bilgi verme amaçlı ek yardımlar sunulması, herkesin ulaşabileceği şekilde hukuki konularda bilgilendirmelerin yapılması, adalete erişimin sağlanması için kadınların internete ve diğer bilgi iletişim teknolojilerine erişmelerinin sağlanması, hukuki kurumların tüm kadınlar için samimi, güvenilir ve erişilebilir olmasının sağlanması ve toplumsal cinsiyet birimlerinin oluşturulması, tek elden merkezler gibi adalete erişim merkezlerinin oluşturulması ve son olarak engelli kadınların adalete erişimine özen gösterilmesi tavsiyelerinde bulunmaktadır.

1995 tarihli Birleşmiş Milletler Pekin Deklarasyonu da kadınların eşitliğiyle ilgili önemli düzenlemeler içermektedir. Deklarasyonda kadın haklarının insan hakları olduğu ifade edilmiş, kadınların ve kız çocuklarının insan haklarını ve özgürlüklerini kullanmasının sağlanması ve hak ihlallerinin önlenmesi için etkili önlemler alınması gerektiği belirtilmiştir.

Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesinde de (İstanbul Sözleşmesi) kadınların adalete erişimleriyle ilgili önemli düzenlemeler öngörülmüştür. United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems'in (Ceza Adalet Sistemlerinde Adli Yardıma Erişim Hakkında Birleşmiş Milletler İlke ve Esasları) 6. maddesinde de adalete erişime toplumsal cinsiyet bağlamında yer verilmiştir.[22]

T.C. Anayasası, adil yargılanma hakkını, hakların korunması ile ilgili hükümler başlığı altında 36. ve 38. maddelerde şu şekilde düzenlemektedir:

A. Hak arama hürriyeti

Madde 36 – Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir.

Hiçbir mahkeme, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınamaz.

C. Suç ve cezalara ilişkin esaslar

Madde 38 – Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmaz; kimseye suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez.

Suç ve ceza zamanlaşımı ile ceza mahkumiyetinin sonuçları konusunda da yukarıdaki fıkra uygulanır.

Ceza ve ceza yerine geçen güvenlik tedbirleri ancak kanunla konulur.

Suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar, kimse suçlu sayılamaz.

Hiç kimse kendisini ve kanunda gösterilen yakınlarını suçlayan bir beyanda bulunmaya veya bu yolda delil göstermeye zorlanamaz.

(2001) Kanuna aykırı olarak elde edilmiş bulgular, delil olarak kabul edilemez.

Ceza sorumluluğu şahsidir.

(2001) Hiç kimse, yalnızca sözleşmeden doğan bir yükümlülüğü yerine getirememesinden dolayı özgürlüğünden alıkonulamaz.

(2004) Ölüm cezası ve genel müsadere cezası verilemez.

İdare, kişi hürriyetinin kısıtlanması sonucunu doğuran bir müeyyide uygulayamaz. Silahlı Kuvvetlerin iç düzeni bakımından bu hükme kanunla istisnalar getirilebilir.

(2004) Uluslararası Ceza Divanına taraf olmanın gerektirdiği yükümlülükler hariç olmak üzere vatandaş, suç sebebiyle yabancı bir ülkeye verilemez.

Bunun yanında, idarenin her türlü eylemine karşı yargı yolunun açık olduğunu bildiren Anayasanın 125. maddesi, mahkemelerin bağımsızlığı ve tarafsızlığını düzenleyen 9., 138., 139. ve 140. maddeleri ve kararların gerekçelendirilmesi, duruşmaların aleniyeti, davaların giderlerinin az olması ve makul sürede sonuçlandırılması gibi adil yargılanmayla ilgili maddelere de yer verilmiştir. Bunun yanında anayasada yer alan sosyal devlet ve hukuk devleti ilkeleri de adil yargılanma hakkıyla ilgilidir.

Kadınların adalete erişimiyle ilgili önemli bir düzenleme 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanundur. Kanun, şiddete uğrayan kadınlar için önemli düzenlemeler içermektedir. Kanunun 2/b maddesinde, şiddete maruz kalanlara eşitliğe duyarlı, etkili, adil ve süratli bir usul izleneceğinin belirtilmesi, şiddet durumunda kadınların adalete erişimlerinin gereklerinin yerine getirilebilmesiyle de ilgilidir. Kanunda ayrıca adli yardımla ilgili düzenlemelere de yer verilmiştir. Adli yardım, yargılama giderlerini karşılayacak ekonomik duruma sahip olmayanların bu masraflardan geçici olarak muaf tutulmalarını öngörmektedir.[23] Adli yardım kadınların toplumdaki dezavantajlı konumları sebebiyle adalete erişimlerinin sağlanmasında çok önemli bir mekanizmadır. Bu nedenle, kadınların adalete erişiminde adli yardım mutlaka ele alınması gereken konulardan biridir. Adli yardımda toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşımın getirilmesi ve adli yardımla ilgili merkezlerin faaliyetlerini kesişimsellik ilkesine uygun şekilde yürütmesi adalete erişim bakımından önemli görülmektedir.[24] Hukuk Muhakemeleri Kanunu da madde 334 ve devamında yargılama veya takip giderlerini karşılayabilecek durumda olmayanların adli yardım talebinde bulunabileceklerini düzenlemektedir. Adli yardım talebinde bulunan kişinin talebi kabul edilirse, kendisine takip ve yargılama giderlerinden muafiyet ve avukat temini sağlanabilir. Ceza yargılamalarında ise, belirli şartlarda müdafî zorunluluğu öngörülmüştür. Ceza Muhakemesi Kanununun 150. maddesinde şüpheli veya sanığın bir müdafî seçebilecek durumda olmadığını beyan etmesi halinde, kendisine bir müdafî atanacağı belirtilmiştir. Şüpheli veya sanığın çocuk, kendisini savunamayacak derecede malul, sağır ve dilsiz olması durumunda veya alt sınırı beş yıldan fazla hapis cezasını gerektiren suçlardan dolayı yapılan soruşturma ve kovuşturmalarda kişinin istemi olmasa da bir müdafî görevlendirileceği düzenlenmiştir.

Kanunun 234. maddesinde ise, mağdur ve şikayetçinin cinsel saldırı suçu ile alt sınırı beş yıldan fazla bir hapis cezasını gerektiren suçlarda, baro tarafından kendisine bir avukat görevlendirilmesini isteyebileceği ifade edilmiştir. Yine mağdur, onsekiz yaşından küçük, sağır, dilsiz ya da meramını ifade edemeyecek derecede malul ise ve vekili yoksa, istemi olmasa da kendisine bir vekil atanır. Avukatlık Kanununda, kişilerin adli yardım için doğrudan barolara başvurabilecekleri belirtilmiştir. Adli yardım Türkiye Barolar Birliğinin Adli Yardım Yönetmeliğinin 1. maddesinde de düzenlenmiştir.[25] Bunun yanında, her baronun adli yardıma ilişkin yönergeleri bulunmaktadır.[26] 6284 sayılı kanun ise, bu kanun kapsamındaki başvurular için herhangi bir şart getirilmeden adli yardımda bulunulabilmesini öngörmektedir. Ancak Mor Çatı, 2021 tarihli raporunda, uygulamada, bu hükmün neredeyse uygulanmadığını belirtmektedir. Her ilde olmasa da, ŞÖNİM'lere başvuran kadınlara hukuki destek verilmektedir. Ancak bu uygulama yalnızca sığınakta kalan kadınları kapsamaktadır.[27] Adli yardımda avukat atanmasının sorunlarından birisi de, avukatların liste usulüne göre atanması olarak belirtilmektedir. Oysa, toplumsal cinsiyet konusunda uzman olan avukatların diğer avukatlarla aynı listede bulunmaması ve başvurucuya konusuna göre avukat atanması, özellikle kadına yönelik şiddet durumlarında, kadınların haklarının korunması bakımından etkili bir çözüm olabilir.[28] Mor Çatı, kendilerine başvuran kadınlardan yola çıkarak, kadına yönelik şiddet başvurularında, avukatların bu konudaki mevzuatı bilen birisi olmasının kadınların hak ihlallerini açık bir şekilde engellediğini belirtmektedir.[29]

Müge Gülmez Korkmaz ve Meline Çilingir kadınların adalete erişimiyle ilgili olarak yürüttükleri araştırmada, kadınların adalete erişiminde ekonomik, yapısal ve sosyal olmak üzere üç tür engelden bahsedilmiştir. Ekonomik temelli engeller, kadınların işgücüne katılımlarının düşük olması, dava süreçlerinin pahalı olması, bakım hizmetlerinin kadın üzerindeki ekonomik yükü, genç işsizlik oranının zaman içinde artış göstermesi olarak belirtilmiştir. 2021 yılında kadınların istihdam oranı %28 olarak gösterilmektedir.

Kadınların iş gücüne katılımlarında oranın düşük olması, ekonomik açıdan kadınların dezavantajlı bir konumda olabildikleri anlamına gelir. Çalışan kadınların ise, işlerini kaybetme korkusuyla, işyerlerinin kreş açma yükümlülüklerini yerine getirmemeleri durumunda kreş hizmeti talebinde bulunamadıkları belirtilmiştir. Bu, hem bir hakkın talep edilememesi anlamına gelmekte hem de kadınların üzerindeki bakım yükümlülüklerinin onların hem çalışma hem de adalete erişimlerinde bir engel olarak karşımıza çıkması sonucunu doğurmaktadır. Kadınların şiddet uygulayana ekonomik açıdan bağımlı olması da, yine kadınların adalete erişiminde önemli bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır.[30]

Yapısal engeller, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, davaların uzun sürmesi ve bilgi eksikliği olarak yer almaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan yapısal engeller arasında, kadın görevlilerinin sayısının az olması, mevcut görevlilerin yeterli şekilde toplumsal cinsiyet eğitimi almamış olmaları, mahpus, mülteci ya da engelli kadınlarda olduğu gibi, kesişimsel adaletsizlikler için önlemler alınmamış olması sayılabilir.[31] Bilgi eksikliğiyle ilgili olarak, özellikle kadınların şiddet sebebiyle başvurularında, kolluk kuvvetlerinin kadınlara yanlış veya eksik bilgi vererek, onları başvuru yapmaktan caydırmalarıyla karşılaşıldığı durumlardan bahsedilebilir. Yine savcılığa başvuran kadınların da benzer deneyimler yaşadıkları ifade edilmektedir. Bu durum, kadınların adalete erişiminde büyük bir engel oluşturmaktadır.[32] Kesişimsel adaletsizliğe maruz kalan kadınların ise, adli yardımdan da yeterince faydalanamadığı ve bunun da bu kadınların adalete erişimlerini olumsuz etkilediği belirtilmiştir.[33] Uygur ve Özdemir, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin adalete erişimi engellemesiyle ilgili olarak şu ifadelerle yer vermektedir: "Dönüştürücü adalet, adalete erişim konusunda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini gidermek için devletlerin özel önlemler almasını gerektirmektedir. Esasen bu husus eşitlik ilkesinin hayata geçirilmemesi ve bireylerin kanun önünde eşitliğinin sağlanmasıyla ilgilidir. Mevcut toplumsal cinsiyet eşitsizliğini göz önüne almayan düzenlemeler ve uygulamalar, adalete erişimin eşit bir şekilde gerçekleşmesinin başlıca engelidir."[34]

Adalette erişimde sosyal engeller arasında, ataerkil yapının yargı mekanizmalarında devam etmesinin kadınların bu makamlara başvurmaya çekinmelerine yol açıyor olması gösterilmiştir. Kadınların özgüven eksikliği de bir engel olarak belirtilmiştir.[35]

Avrupa Konseyi'nin 2018 tarihli hukukçuların kadınların adalette erişimi eğitimi rehberinde kadınların adalette erişiminde karşılaşılan engeller iki başlık altında ele alınmıştır. Hukuki-kurumsal düzeyde karşılaşılan engeller, açıkça ayrımcılık içeren hukuki düzenlemeler, toplumsal cinsiyet körü düzenlemeler; kadınların ayrımcılığa uğramasıyla sonuçlanan yorumlar ve uygulamalar; toplumsal cinsiyete duyarlı olmayan yöntemler gibi etkisiz veya problemlili hukuki prosedürler; yolsuzluk da dahil olmak üzere hesap verme mekanizmalarındaki zayıflık; kadın hukukçuların sayıca azlığı ve son olarak da hukukçuların toplumsal cinsiyet kalıp ve önyargıları olarak belirtilmiştir. Sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyde karşılaşılan engeller ise toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi nedenler de dahil olmak üzere çeşitli sebeplerle kişinin hukuki haklarına, hukuki süreçlere ve nasıl hukuki yardım alacağına dair bilgi eksikliği olması; hukuki temsilin karşılanması, yargılama giderleri, mahkemeye ulaşabilme, çocuk bakımı gibi sorunlar da dahil olmak üzere ekonomik sorunlar; aile içindeki görevlerin eşitsiz dağılımı ve toplumsal cinsiyet kalıpları ve kültürel tutumlar olarak ifade edilmiştir.[36]

Duygu Hatipoğlu Aydın makalesinde, adalette erişimde karşılaşılan engelleri şu şekilde ele almaktadır: İlk olarak, kadınların karşılaştıkları hukuki problemlerde danışman ve temsilci eksikliği, kadınların adalette erişimlerinde önemli bir sorun olarak görülmektedir. Burada yargılama giderlerinin karşılanamaması ve ücretsiz avukatlık hizmetlerinin sınırlı olması adalette erişimde engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Zorunlu müdafilik alanında olmasa da, aile hukuku gibi özel alandaki problemlerde kadınların adli yardım alabilmelerinin çok kısıtlı olduğu belirtilmiştir.[37] Belirtilen bir diğer husus da, Türkiye'nin AİHS'in en az bir maddesini ihlal ettiği tespit edilen ülkeler arasında ilk sırada olduğu ve en sık ihlal edilen maddenin de adil yargılanma hakkının düzenlendiği 6. madde olduğudur.[38]

İkinci olarak, kadınların yalnızca yargılamayla ve avukatla ilgili ihtiyaçlarının yanında fiziki ve maddi erişimdeki engellerine yer verilmiştir. Burada kadınların toplumdaki dezavantajlı konumları sebebiyle karşılaştıkları engeller karşımıza çıkmaktadır. Bunların başında, görevlilerin toplumsal cinsiyet eğitimi almamış olmalarının kadınların yaşadıkları sorunların görmezden gelinmesine ve kadınların adalete erişiminin engellenerek haklarının ihlal edilmesine yol açması gelir. Bu nedenle görevlilerin toplumsal cinsiyet eğitimi almış olmaları önemli görülmektedir. Bunun yanında, kadınların eğitim düzeyindeki düşüklük, özel alana hapsedilmiş olmaları ve evde çalışmaları, kamusal alanları kullanma düzeylerindeki düşüklük, adliyelerde ~~çocuk bakım yerlerinin olmaması da kadının adalete erişimini engelleyen hususlardandır.~~[39] Altıparmak, mahkeme binalarının kente uzak olmasını da kadınların adalete erişimini engelleyen bir sorun olarak göstermektedir.[40] Bu engeller, yukarıda bahsedilen yapısal ve sosyal engellere karşılık gelmektedir.

Bir diğer mesele, yargılama giderlerinin yüksek olması olarak belirtilmiştir. Özellikle, Hukuk Muhakemeleri Kanununun 120. maddesinde belirtilen dava açılabilmesi için dava harcının ödenmesi koşulu adalete erişimde engel teşkil etmesi sebebiyle eleştirilmiştir. Davaların görülme hızındaki yavaşlık da adalete erişime bir engel olarak değerlendirilmiştir. Yargılamaların süratli olması, yukarıda bahsedildiği gibi, birçok belgede de adil yargılamanın bir gereği olarak yer almaktadır.[41]

Karmaşık usul işlemleri ve hukuk dilinin anlaşılabilirliği de adalete erişimi engelleyen meseleler olarak kabul edilmiştir. Burada hukuk dilinin, herkesin anlayacağı şekilde sadeleştirilmesinin önemli olduğundan ve kişilere eşit ve tarafsız muamele gösterilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir.[42] Anadili Türkçe olmayan kadınlar için yeterli tercüman hizmetinin sunulamaması da, adalete erişimde bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır.[43] Altıparmak, kanunlara ve mahkeme kararlarına ulaşımın ve hakların bilinmesinin adalete erişimdeki önemine yer vermiştir. [44] Son olarak, mahkeme kararlarının uygulan(a)maması, şüphesiz adalete erişimi engelleyen bir unsurdur.[45] Bu bağlamda cezaların uygulanmaması ya da caydırıcı olmaması da, adalete erişimde bir engel olarak sayılmaktadır.[46]

Örneğin, Mor Çatı, kadınların adalete erişimiyle ilgili raporunda, 6284 sayılı kanun kapsamında verilen tedbir kararlarının tekdüze kararlar olduğu, gittikçe daha kısa süreler için verilmeye başlandığı ve amacına uygun olmayan nedenlerle reddedilebildiği ifade edilmiştir. Ayrıca verilen tedbir kararlarına uyulup uyulmadığının da kontrol edilmeyebildiği ve ihlal durumlarında da zorlama hapsinin uygulanmadığı durumlarla karşılaşıldığı ifade edilmiştir. İhlallerin caydırıcı olmaması, kadınların yeniden şiddetle karşılaştıklarında başvuru yapmaktan çekinmeleri sonucunu da doğurmaktadır.[47] Bütün bu durumlar, kadınların adalete erişimine engel olarak karşımıza çıkmakta, ancak daha da önemlisi, yaşama hakkı da dahil olmak üzere, kadınların insan haklarının ihlaline yol açabilmektedir.

2016 tarihli Kadınların Adalete Erişiminde Arabuluculuk raporunda, alternatif bir uyuşmazlık çözümü olarak arabuluculuğun, hukukta yerine getirilmesi gereken usuli işlemlere, hakim tarafından verilen hak temelli kararlara kıyasla kadınların katılımı, doğrudan sözlerini dile getirebilme ve esneklik imkanlarını sunabilir olması açısından adalete erişime katkı sağlayabileceği belirtilmiştir.[48] Kadınların adalete erişimindeki engelleri, toplumsal cinsiyet eşitsizliği-cinsiyete dayalı ayrımcılık, yoksulluk, eğitimsizlik, mahkemeler ulaşımında ve bilgiye erişimdeki zorluklar ve mahkemelerde tercüme eksikliği olarak belirtilmiş ve arabuluculuğun, bu engelleri çözmede bir etkisi olup olmayacağı tartışılmıştır. Arabuluculuğun kadınların adalete erişiminde faydalı olabilmesi için ise, katılımcı ve toplumsal cinsiyete duyarlı bir şekilde oluşturulması gerektiği, şiddetle ilgili durumların arabuluculuk kapsamında olmaması ve şiddet tanımının da yalnızca fiziksel şiddet olarak değil, ekonomik, psikolojik ve cinsel şiddeti de kapsayacak şekilde yapılması gerektiği söylenmiştir. Bunların yanında arabuluculuğun da adli yardım kapsamına alınmasının faydalı olacağı belirtilmiştir.[49] Ancak, toplumsal cinsiyet normlarının ve kültürel değer yargılarını yansıtan kadının dezavantajlı konumunu pekiştiren anlayışların arabuluculuk hizmetinde de devam etmesinin kadınların adalete erişimini daha da engelleyebileceğini söyleyenler bulunmaktadır. Uygulamada, özellikle şiddete maruz kalan kadınların da arabuluculuğa yönlendiriliyor oldukları belirtilmiştir. Bu, kadınların şiddet uygulayanla karşı karşıya gelmesi demektir.[50]

Altıparmak ise, çözüm önerisi olarak, pro bono hizmetin kurumsal olarak sağlanmasının hukuken tanınmasının, özellikle kadınların adalete erişimini kolaylaştırabileceğini söylemektedir. [51]

Değerlendirme

Kadınların adalete erişimiyle ilgili olarak çok fazla problemle karşılaşılabilirdiği görülmektedir. Bu problemleri anlayabilmek için en genel ayırım olarak Avrupa Konseyinin 2018 tarihli raporunu rehber olarak kabul ettiğimizde adalete erişimde karşımıza çıkan engellerin öncelikle hukuki-kurumsal ve sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyde karşılaşılan engellerden bahsetmek mümkün görünmektedir. Daha ayrıntılı bir ayırım içinse sosyal engeller, siyasal engeller, ekonomik engeller ve kurumsal engellerden bahsedilebilir. Sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyde karşılaşılan problemler çok geniş ölçekli çözümlere ihtiyaç duymaktadır. Bunun için öncelikle sosyal devlet ilkesinin gereklerinin yerine getirilmesi, eğitimde toplumsal cinsiyet perspektifine yer verilmesi, kadınların sosyal hayata ve iş hayatına yeterince katılmalarının sağlanması, sosyal hizmetin düzgün şekilde işlemesi gibi birçok düzenlemeye ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca kadınların evden çıkacak durumları olmadığında, nereden nasıl yardım alabileceklerine dair bilgilendirmelerin yapılması, bu konuda onlara yardımcı olabilecek telefon hatlarının ve sivil toplum örgütlerinin bilgilerine erişimlerinin sağlanması, adli yardımın ne olduğu ve hangi durumlarda kadınların bundan faydalanabileceklerinin duyurulması önemlidir. Kadınların normların oluşturulmasında söz sahibi olabilmesinin bir yolu, kadınların eğitim hakkına tam olarak erişebilmesi, sosyal ve siyasal hayata katılımlarının sağlanması iken, sivil toplum örgütleri aracılığıyla hak mücadelelerine katılımlarının artırılması ve bu yolla hem sorunlarını dile getirebilmeleri hem de bu sorunları değiştirecek etkinliklerde yer alabilmeleri de bu konuda etkili olacaktır. Bunun yanında kadınların haklarını bilmemesi de önemli bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği gibi, kadınların adalete erişimini sağlayabilmek için, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan yapısal adaletsizlikler sebebiyle, hukuk normlarının kadınların haklarını tanıması yeterli olmamaktadır.

Bunun için hem görünüşte eşitliği bozmayan normların uygulamada yarattığı eşitsizliklerin farkında olarak bu normların yeniden düzenlenmesi hem de kadınların mevcut hukuki düzenlemelerde ne gibi haklara sahip olduklarının, bu haklardan yararlanmak için hangi kurumlara, nasıl başvuracaklarının bilgisine sahip olmaları gerekmektedir. Burada okullardaki eğitimlerde hakların bilinmesini sağlayacak dersler verilmesi, medyada ve sosyal medyada bu konuda bilgilendirici içeriklerin üretilmesine önem verilmesinin gerekli olduğu söylenebilir. Kadınların internete ulaşmaları konusunda bir ilerleme sağlandığından bahsedilebilirse de internet aracılığıyla doğru bilgiye ulaşmak konusunda çalışmalar yapılmalıdır. Bu nedenle haklara ve adalete erişimle ilgili hukuki düzenlemelere dair bilgilerin herkesin anlayabileceği şekilde oluşturulmuş bilgilendirici platformların var olması önemlidir. Özellikle kesişimsel adaletsizliğe maruz kalabilecek gruplar açısından bu türden bir basitleştirme daha da önem kazanmaktadır. Örneğin kız çocuklarının yaşadığı hukuki problemlerde neler yapabileceklerini anlatan bu türden bilgilendirici platformların varlığı, onlar açısından hayati olabilmektedir. Benzer şekilde engelli kadınlar ya da okuma yazma bilmeyen kadınların da bu türden bilgilere erişebilmesi için okuma yazma bilmeyen kadınlar ya da engelli kadınlar için sesli mesajlar da eklenmelidir. Hakların bilinmesi konusunda önemli olan bir diğer husus ise, dil meselesidir. Resmi dili bilmeyen kişilerin ihtiyaç duydukları tercüme hizmetlerine erişememeleri durumunda adalete erişimleri önünde büyük bir engelle karşılaşacakları açıktır. Kadınların adalete erişimlerini engelleyen bir diğer husus olarak belirtilen yargı mekanizmalarındaki ataerkil yapı sebebiyle kurumlara başvurmakta kadınlar çekinmeleri ve özgüven eksikliği de hesaba katılarak, haklarını kullanmalarının neleri değiştirebileceğinin de belirtilmesi ve özgüvenlerini artırıcı içerikler oluşturulması da adalete erişimi sağlayacak bir yol olarak görülebilir. Hukuki-kurumsal düzeyde karşılaşılan problemler içinse, hukuk oluşturucuları ve uygulayıcılarının toplumsal cinsiyet perspektifine sahip olması, adli yardım uygulamalarının ihtiyaca cevap verecek şekilde oluşturulması, kadına yönelik şiddet gibi toplumsal cinsiyetten kaynaklanan problemlerle ilgili özel düzenlemelere gidilmesi, kadının haklarını koruyan yasal düzenlemelere caydırıcılığı sağlayacak şekilde uygulanmasının sağlanması gibi düzenlemeler gereklidir.

Örneğin Mor Çatı'nın 2021 tarihli raporunda adli yardım bürolarındaki görevlilerin etkili dinleme yapması ve caydırıcı yaklaşımlardan uzak durması gerektiği, kadınların ekonomik durumlarını ortaya koyabilmek amacıyla göstermeleri istenen belgelerin caydırıcı nitelikte olmamasına dikkat edilmesi gerektiği, adli yardıma başvuranları değerlendirilmesinde hukuki yararın gözetilmesi gerektiği, yargılama giderleri konusunda eksik bilgilendirme yapılmaması gerektiği, adli yardımda atanan avukatların bilgi eksikliği ya da kadından yana olmayan tutumlarının engellenmesi için önlem alınması gerektiği gibi hususlara yer verilmiştir.[52] Hukuk uygulamasında toplumdaki mevcut toplumsal cinsiyet normları sebebiyle meydana gelen hak ihlallerinin önüne geçmek için, uygulayıcıların toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda bilgi sahibi olmaları, bu konuda eğitime katılmaları da kadınların adalete erişiminin sağlanmasında farklılık yaratabilmektedir.

DİPNOTLAR

1. Seda KALEM BERK, Türkiye’de Adalet Erişim Göstergeler ve Öneriler, TESEV Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2012.
2. UYGUR, ÖZDEMİR, Adalet Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, s. 29-32.
3. Adriaan BEDNER, Jacqueline VEL, ”An Analytical Framework for Empirical Research on Access to Justice“, Law, Social Justice & Global Development Journal, 2010/1, http://www.go.warwick.ac.uk/elj/lgd/20010_1/bedner_vel, s. 4-5.
4. Özlem ALTIPARMAK, ”Pro Bono ve Adalet Erişim“, <https://m.bianet.org/bianet/hukuk/151037-pro-bono-ve-adalet-erisim>.
- * Uygun bir muamelenin iki şekilde anlaşılabilirliğini söylemektedirler. İlk olarak, ilgili kurumlar tarafından uygun bir şekilde muamele görüp görmedikleri ve ikinci olarak da yaşanan haksızlığın adil bir şekilde çözülüp çözülmediğiyle ilgilidir. Bu iki anlamda uygun muamelenin her zaman olmasa da sıklıkla örtüştüğünü söylemektedirler. BEDNER, VEL, ”An Analytical Framework for Empirical Research on Access to Justice“, s. 8.
5. BEDNER, VEL, ”An Analytical Framework for Empirical Research on Access to Justice“, s. 7-9.
6. Gülriz UYGUR, Nadire ÖZDEMİR, Adalet Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği-Haritalama ve İzleme Çalışması, <https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2021-09/adalet-erisim-book-web-1.pdf>, s. 33
7. Seda Akço BİLEN, Özgür AKIŞOĞLU, Gamze Nur ÇELİK, Bürge Elvan ERGİNLİ, Koray ÖZDİL, Adalet Erişim İçin Yerelden Öneriler, TESEV Yayınları, İstanbul, 2015, s. 5.
8. BİLEN, AKIŞOĞLU, ÇELİK, ERGİNLİ, ÖZDİL, Adalet Erişim İçin Yerelden Öneriler, s. 22-23.
9. BEDNER, VEL, ”An Analytical Framework for Empirical Research on Access to Justice“, s. 15.
10. Martha NUSSBAUM, ”Women’s Capabilities and Social Justice“, Journal of Human Development, Volume 1, No. 2, 2000, s.238-239, 228-229.

11. UYGUR, ÖZDEMİR, Adalet Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, s. 32, 55.
12. KALEM BERK, Türkiye’de Adalet Erişim Göstergeler ve Öneriler, <https://www.tesev.org.tr/tr/research/turkiyede-adalet-erisim-gostergeler-ve-oneriler/>, s. 17.
13. UYGUR, ÖZDEMİR, Adalet Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, s. 39-41.
14. UYGUR, ÖZDEMİR, Adalet Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, s. 36, Ayşe ERARSLAN, İdil ELVERİŞ, Handan Duygu TÜREMEZ (yazarlar ve katkıda bulunanlar), Kadınların Adalet Erişimi İçin Arabuluculuk Hizmeti Üzerine Bir Değerlendirme, TESEV Yayınları, İstanbul, 2016, s. 8.
15. BEDNER, VEL, "An Analytical Framework for Empirical Research on Access to Justice", s. 4.
16. Ayrıntılı bir inceleme için bkz. Sibel İNCEOĞLU, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı: Kamu ve Özel Hukuk Alanlarında Ortak Yargısal Hak ve İlkeler, 2. baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., İstanbul, 2005.
17. İNCEOĞLU, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı, s. 4-5.
18. UYGUR, ÖZDEMİR, Adalet Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, s. 41-42.
19. <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgicclcfndmkaj/http://www.kaced.org/images/files/CEDAW%20metni.pdf>
20. <https://www.aile.gov.tr/media/35253/cedaw-33-sayili-genel-tavsiye-karari.pdf>.
21. <https://www.aile.gov.tr/media/35253/cedaw-33-sayili-genel-tavsiye-karari.pdf>.
22. UYGUR, ÖZDEMİR, Adalet Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, s.43.
23. Elif EGE, Esra BAŞ (yayına hazırlayanlar), Kadınların Adalet Erişimi- Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Yasalarının Uygulanmasında Baro Adli Yardım Bürolarının Rolü, <https://morcati.org.tr/wp-content/uploads/2021/04/Kadinlarin-Adalet-Erisimi.pdf>, s. 15.
24. UYGUR, ÖZDEMİR, Adalet Erişimde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, s. 21.

25. EGE, BAŞ, Kadınların Adalet Erişimi, s. 17.
26. UYGUR, ÖZDEMİR, Adalet Erişiminde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, s. 35.
27. EGE, BAŞ, Kadınların Adalet Erişimi, s. 23-24.
28. BİLEN, AKIŞOĞLU, ÇELİK, ERGİNLİ, ÖZDİL, Adalet Erişim için Yerelden Öneriler, s. 19.
29. EGE, BAŞ, Kadınların Adalet Erişimi, s. 26.
30. Müge GÜLMEZ KORKMAZ, Meline ÇİLİNGİR, Toplumsal ve Siyasi Zeminde Adalet Erişiminden Beklentiler: Türkiye’de Kadınların Adalet Erişimi, Podem Yayınları, İstanbul, 2021, s. 12, 14-16.
31. GÜLMEZ KORKMAZ, ÇİLİNGİR, Toplumsal ve Siyasi Zeminde Adalet Erişiminden Beklentiler, s. 16-20.
32. EGE, BAŞ, Kadınların Adalet Erişimi, s. 35-36.
33. BİLEN, AKIŞOĞLU, ÇELİK, ERGİNLİ, ÖZDİL, Adalet Erişim İçin Yerelden Öneriler, s. 16-17.
34. UYGUR, ÖZDEMİR, Adalet Erişiminde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, s. 17.
35. GÜLMEZ KORKMAZ, ÇİLİNGİR, Toplumsal ve Siyasi Zeminde Adalet Erişiminden Beklentiler, s. 20.
36. Shazia CHOUDHRY, Women’s Access to Justice: A Guide for Legal Practitioners, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://rm.coe.int/factsheet-womens-access-to-justice/16808ff44e, s. 5-6.
37. Duygu HATİPOĞLU AYDIN, ”Kadınların Adalet Erişimi“, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/398470>, s. 90-93.
38. KALEM BERK, Türkiye’de Adalet Erişim Göstergeler ve Öneriler, s. 25.
39. HATİPOĞLU AYDIN, ”Kadınların Adalet Erişimi“, s. 93-95.
40. ALTIPARMAK, ”Pro Bono ve Adalet Erişim“.
41. HATİPOĞLU AYDIN, ”Kadınların Adalet Erişimi“, s. 95-99.
42. HATİPOĞLU AYDIN, ”Kadınların Adalet Erişimi“, s. 100-101.
43. GÜLMEZ KORKMAZ, ÇİLİNGİR, Toplumsal ve Siyasi Zeminde Adalet Erişiminden Beklentiler, s. 18.
44. ALTIPARMAK, ”Pro Bono ve Adalet Erişim“.
45. HATİPOĞLU AYDIN, ”Kadınların Adalet Erişimi“, s. 101-102.
46. GÜLMEZ KORKMAZ, ÇİLİNGİR, Toplumsal ve Siyasi Zeminde Adalet Erişiminden Beklentiler, s.26.

47. EGE, BAŞ, Kadınların Adalet Erişimi, s. 37-39.
48. Kadınların Adalet Erişimlerinde Arabuluculuk, TESEV Yayınları, 2016, s. 11.
49. Kadınların Adalet Erişimlerinde Arabuluculuk, TESEV Yayınları, 2016, s. 12-17.
50. GÜLMEZ KORKMAZ, ÇİLİNGİR, Toplumsal ve Siyasi Zeminde Adalet Erişimden Beklentiler, s. 17.
51. ALTIPARMAK, "Pro Bono ve Adalet Erişim".
52. EGE, BAŞ, Kadınların Adalet Erişimi, Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Yasalarının Uygulanmasında Baro Adli Yardım Bürolarının Rolü, s. 47-51.

Bu proje Avrupa Birliđi
tarafından finanse edilmektedir

Bu rapor, Birleşmiş Milletler Kadın Birimi'nin (UN Women) desteklediği "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği için Güçlü Sivil Alan" ortak programının bir parçası olan ve Uçan Süpürge Vakfı'nın yürüttüğü "Kadın Adalet ve İnsan Hakları Mekanizmalarına Erişimi" başlıklı projesinin fonları kullanılarak hazırlanmıştır. Burada ifade edilen görüşler hiçbir şekilde taraflardan herhangi birinin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ
İÇİN GÜÇLÜ SİVİL ALAN